

D·N

8/7 1946.

På jakt efter alibin

I en av G. K. Chestertons noveller mördar en general en av sina underordnade i "No man's land", i området mellan den egna armén och fienden. För att dölja mordet kommanderar han anfall, den mördades lik blir ett av många, enligt allas mening ett av bataljens offer. Generalen lever vidare som hjälte, och först långt senare lyckas Chestertons detektiv, fader Brown, uppaga hans skuld.

Sinnrikt skildras här en metod att skapa ett slags alibi, att på ett till synes definitivt och avgörande sätt undanröja spåren av brottet eller fria brottslingen från straff. Tekniken minns om den som sedan några år användes av professor Fredrik Böök för att dölja eller rikstigare förinta, icke ett brott i lagens mening, men en politisk gemenskap. År 1940 hörde professor Böök till dem som uppmanade det svenska folket att godta och anpassa sig efter en tysk seger. Det i dylika fall vanliga motivet, att man bör hålla på den starkaste, försägs med en viss filosofisk utsmyckning, som tenderade att göra mannen utan åsikter och fasthet till övermänniska. Den vise höll icke, det var kärnan i resonemanget, på något bestämt, men trodde fullt och fast på att allt skedde till det bästa. "Vad som väntar oss alla, vad som väntar Sveriges folk, vad som väntar er, det vet vi inte, men låt oss gå framtiden till mötes utan ångest och utan klagan. Stormen susar i vassören, och de böjer sina huvuden. Känner vi inte djupare än någonsin att om vi tror på mänskligheten, så måste vi tro på stormens herre, så måste vi tro att den världshistoriens stora process som tänkaren har kallat för kvalfull också är gudomlig?" Så hette det i talet vid Tegnérfesten i Lund i oktober 1940. Lika till formen dunkelt, till andemeningen klart, uttalade sig professor Böök en månad senare i "Tyskt väsen och svensk lösen": "Vi behöver Geijers tro, att den sanna idén verkar oemotståndligt i skeendets dunkla djup, att nornornas väv virkas i stormen."

Stormen susade och nornorna virkade, men icke på det sätt professor Böök menat. Nu jagar professor Böök alibin. Det sker icke genom att förneka innebörden i de fällda orden — det går inte. Det sker genom att söka ädla medbrottslingar. Professor Böök tror sig kunna visa att mänsklighetens store är av samma typ som han själv. Han har mobiliserat Hegel och Marx, Tegnér och Geijer, Renan (i boken om Levertin) och nu senast Turgenjev. Alla befinns vara relativister som professor Böök, anpassningar som professor Böök. Och ännu bättre: det fina ligger just i deras relativism, i deras anpassning. I skrift efter skrift hyllar professor Böök sin attityd av år 1940 genom att hylla tänkare och diktare från skilda folk. "På det känner man igen sanningsökaren, och geniet", skriver han senast, efter att i dunkla ordalag ha framställt Turgenjev som en väsensfrände. Professor Böök vill dölja sitt moraliska självmord genom ett moraliskt massmord.

Professor Böök är lysande som stilist och kåsör, men den skarpsinniga bevisföringen är icke hans sak. Orimligheterna i hans skildring av de författare bakom vilka han söker skydd är så påtagliga att man stundom tror sig stå inför ett subtilt skämt. Hegel och Marx utmärktes

icke, som professor Böök låter påskina, av den naiva framstegstro för vilken varje skeende, hur fruktansvärt det än för ögonblicket ter sig, är ett steg mot något bättre. Det för dem väsentliga och gemensamma var dels dialektiken, enligt vilken utvecklingen förlöper genom konflikter mellan motsatta krafter och deras upplösning i en ny enhet, dels föreställningen att en rad bestämda omvälvningar innebär det centrala och bärande i den världshistoriska processen. Deras personligheter präglades av en fast åskådning; intet var dem mer främmande än att begagna sin filosofi som maskering för undfallenhet inför varje förändring, inför varje segrare. Det är nästan löjligt att behöva påpeka att särskilt Marx i sin hängivenhet och sin ofrevilja hör till de tänkare som står typen professor Böök mest främmande.

Renan och Turgenjev representerade en helt annan åskådning och intog en helt annan attityd. De var liberaler, med 1800-talsliberalismens starka tro på individen och den andliga friheten. De saknade icke bestämda ståndpunkter i aktuella frågor eller mod att stå för dessa ståndpunkter; det är tillräckligt att erinra om Renans brytning med kyrkan, hans kätterska analys av Jesu liv, hans kritik av både kejsardömet och republiken, om Turgenjeps arbete för livegenskapens upphävande, hans konflikt med tsarpolisen och hans nobla och okonventionella behandling av sina egna underlydande. Det är sant att både Renan och Turgenjev utvecklades i konservativ riktning. Men de stod båda fast vid sin liberala grundåskådning: Renan angreps därför av reaktionärerna likaväl som av den extrema vänstern, och Turgenjev kunde av Dostojevskij skildras som en löjlig mellanman, en kompromissarie mellan nihilism och absolutism. Självfallet är att deras liberala lära inneslöt tro på toleransen; hur naiv och stark denna tro var framgår av Renans berömda sats om frihetens och vetenskapens ofrånkomliga seger över fanatism och vidskepelse. Självfallet är också att de, liksom alla människor med någon vidsynthet, stundom såg alla åskådningar såsom från en viss synpunkt värdefulla, såsom likställda medborgare i en platonisk iderepublik. Med professor Bööks hållning, eller riktigare brist på hållning, har denna tolerans och vidsynthet intet att skaffa. Det är bl. a. just de egenskaper som professor Böök visat sig sakna som gjorde Renan och Turgenjev till stora män.

Intressant är att iaktta hur professor Böök vid karaktäristiken av den inställning med vilken han identifierar sig smidigt glider mellan skilda formuleringar. Än talas om objektivitet, skeptisk relativism, vetenskaplig syn — uttrycksätt som måste stämma läsaren sympatisk — än påstås förstulet att det är fråga om anpassningsförmåga, om att inse att alla har rätt eller att alla har orätt. På detta sätt skapas det halvdunkel som ensamt passar författarens avsikter.

57

60

60

Förvanskningen drivs ibland av professor Böök till ett slags nervös fulländning. Renan hyste aldrig, såsom det påstås, sympati för caesarismen, men väl för den liberala och konstitutionella monarkin; hans angrepp på Caliban, på massmänniskan, är icke präglad av överseende, utan främst av fruktan och ovilja. Professor Böök citerar ur Renans begravningstal över Turgenjev några satser som framhåller diktarens förmåga att förena motsatta strömningar till en harmonisk enhet; därmed skall bevisas att både Renan och Turgenjev var skeptiska relativister — alltså män som år 1940 gärna hyllat Hitler. Men avgörande ord i Renans tal glöms bort. Renan angrep "den politik av järn som hållnar dem som lider" — adressen till Bismarck är uppenbar — och lovordade i Turgenjévs person "tron på det liberala framsteget". Om dessa ord citerats hade talet varit oanvändbart för professor Bööks svften.

Professor Böök är icke ensam. Många svenskar — om också blott en liten minoritet av folket — stod år 1940 i moralisk beredskap inför en segrare som aldrig kom. De lever kvar i det offentliga livet, i regeringen och riksdagen, i akademierna, i ämbetsverken, vid universiteterna, på redaktionerna. De har nu behov av alibin. Formerna för denna politiska alibism växlar. Man förnekar eller omtolkar vad man en gång sagt; ingen förfälskning av innebörden i det sagda är den skyldige för grov, och publiken åhör förklaringarna med generad fördragsamhet. Man berömmar entusiastiskt de rättfärdiga och tror sig därigenom bli en av dem; många tycks tro att en hyllning av Segerstedt år 1946 kan uppväga ett avståndstagande år 1940. Man angriper hätskt sina egna f. d. meningsfränder — säkerligen uppriktigt, ty det är lätt att hata andra för sina egna fel. Man

kryper för Ryssland liksom tidigare för Tyskland; ligger det icke något av objektivitet, av skeptisk relativism i vördnaden för framgången?

Ingen kräver att personer av denna typ, som visat sin onda vilja, men aldrig fått tillfälle att förverkliga den, blir föremål för statliga in-skridanden eller ens för systematisk social ostracism. Men det må vara tillåtet att önska att dessa alibister verkade med något mindre säkerhet, gemytlighet och påpasslighet. Att de insåg att den tystnad som omger dem icke bottnar i förståelse, utan i förakt.

9/7 46

All offentlig debatt kring ryska handelsavtalet

tycks enligt den socialdemokratiska pressen vara onödigt. Tystnaden kring frågan försvaras senast på ett originellt sätt av Aftontidningen. Den förklarar att de tidningar som diskuterat avtalet endast talar om vad alla visste förut. Det är väl känt, skriver tidningen, att de företag som kommer i fråga för export till Ryssland har gott om beställningar och ont om arbetskraft, att de har svårt att skaffa bostäder för nya arbetare, att deras bränsle tryter. Därför är det absurt att skriva om saken, blir tidningens slutsats.

Man skall vara bra hårt trängd för att falla tillbaka på en sådan försvarslinje. Vad kritiken mot avtalsförhandlingarna bl. a. gällt är att man preliminärt överenskommit om vissa kreditbelopp innan det blivit klargjort om industrin kan effektuera beställningar. Därest situationens svårigheter varit så bekanta och påtagliga som tidningen skriver, borde detta ha varit ett ytterligare skäl att följa normal ordning, det vill säga att först ta reda på vad svenska företag kan prestera och sedan på grundval härav diskutera kreditens belopp. Aftontidningens påstående innefattar därför i grunden den skarpast möjliga kritik av de metoder som följts. Men vidare: i Dagens Nyheter och på andra håll har omtalats att inom regeringen planer framkastats på en rad extraordinära åtgärder, ett slags förfogandelag för att förmå svenska företag att bryta redan ingångna avtal, begränsning av den svenska byggnadsverksamheten till förmån för export till Ryssland, kaserner av svenska arbetare för att möjliggöra anskaffande av ny arbetskraft åt vissa företag. Menar Aftontidningen att det även här är fråga om välbekanta och självfallna saker? Eller vågar den påstå att dylika planer icke framförts inom regeringen?

Aftontidningen slutar som vanligt med att beskylla dem som diskuterar saken för politiska, alltså i detta fall osakliga motiv. Sanningen är att Dagens Nyheter och dess meningsfränder ständigt framhållit värdet av ökade handelsförbindelser med Ryssland och strängt begränsat sina inlägg till de ekonomiska sakfrågorna. Beskyllningen för politiskt spel är, det borde vid det här laget stå klart för alla, en metod att komma ifrån saklig debatt. Beskyllningens framförande innebär helt enkelt en förklaring att frågan inte lämpar sig

68

för pressen och den allmänna opinionen, att den bör avgöras i stillhet och tystnad. Men det syftet kommer man inte att vinna; totalitär teknik godtas inte i Sverige, även om det gäller förhandlingar med en totalitär stat.